

BARTŁOMIEJ SKŁADANEK

Funkcjonowanie sądownictwa grodzkiego ziemi radomskiej w świetle orzecznictwa w latach 1929–1939

Functioning of the Municipal Judiciary of the Radom Area
in the Light of Jurisprudence in the Years 1929 – 1939

Abstract

The aim of this paper is to analyze the jurisprudence of the municipal courts in the Radom district from 1929 to 1939, covering both civil and criminal cases. The study seeks to demonstrate that the municipal courts were a key element of the judicial system, significantly influencing the efficiency of the common judiciary. The analysis includes an assessment of the strengths and weaknesses of the courts' rulings, focusing on procedural efficiency, case duration, and the stability of issued judgments. The research is limited to the pre-war period, which allows for a better understanding of the actual impact of municipal courts on the society of the Second Polish Republic.

KEYWORDS: municipal courts, Second Republic, jurisprudence, judicial efficiency

SŁOWA KLUCZOWE: sądy grodzkie, II Rzeczypospolita, orzecznictwo, efektywność sądownictwa

BARTŁOMIEJ SKŁADANEK – doktor nauk prawnych, Uniwersytet Radomski im. Kazimierza Pułaskiego, ORCID – 0000-0001-9915-4218, e-mail: b.skladanek@urad.edu.pl

1 | Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wyników analizy orzecznictwa sądów grodzkich okręgu radomskiego w sprawach cywilnych i karnych w latach 1929–1939. Głównym przedmiotem podjętych badań jest wykazanie, że sądy grodzkie stanowiły istotny element struktury sądownictwa, a ich działalność w znaczący sposób wpływała na efektywność systemu sądownictwa powszechnego^[1]. Artykuł ten zawiera analizę mocnych i słabych stron orzecznictwa sądów grodzkich, obejmującą ocenę efektywności procesowej, długości postępowań, stabilności wydawanych orzeczeń.

Analiza została zawężona do pierwszego okresu działalności sądów grodzkich, obejmującego lata 1929–1939. Okres ten stanowi kluczowy etap w historii sądownictwa II Rzeczypospolitej, w którym sądy grodzkie działały w relatywnie stabilnym otoczeniu politycznym i prawnym, co pozwala na pełną ocenę ich efektywności i funkcjonowania. Wskazany okres umożliwia analizę działania sądów grodzkich od momentu ich powołania aż do wybuchu II wojny światowej. W tym czasie sądy miały możliwość ustabilizowania swoich procedur i wdrożenia nowych zasad wynikających z reformy ustroju sądów powszechnych. Analiza ich funkcjonowania w tym okresie pozwala na zrozumienie rzeczywistego wpływu tych instytucji na społeczeństwo, ich roli w systemie sądownictwa oraz znaczenia w kontekście pełnej sprawności instytucji wymiaru sprawiedliwości w Polsce przedwojennej.

Podstawową metodą badawczą, jaka została wykorzystana w pracy, jest metoda historyczno-prawna. Pozwoliła ona na przedstawienie przedmiotu badań z punktu widzenia jego rozwoju, w ujęciu chronologicznym, pozwalającym uzyskać kompleksowy obraz omawianego zagadnienia. W niniejszej pracy została zastosowana również metoda socjologiczno-prawna,

¹ Efektywność działania instytucji wymiaru sprawiedliwości jest pojęciem obecnym w polskiej doktrynie prawniczej i stosowana jest do oceny funkcjonowania sądów powszechnych. Aby system wymiaru sprawiedliwości mógł działać optymalnie, każdy jego element musi terminowo realizować swoje zadania, odpowiednio gospodarując dostępnymi zasobami. Na różnych szczeblach mogą wystąpić czynniki wspierające lub utrudniające wydajność sądów, a podejścia do pomiaru ich efektywności oraz wyboru wskaźników są zróżnicowane. Ewelina Mikołajczuk, „Przegląd badań dotyczących efektywności sądownictwa powszechnego w Polsce”, [w:] *Efektywność sądownictwa powszechnego – oceny i analizy*, red. Paweł Ostaszewski (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, 2020), 51.

polegająca na analizie orzeczeń sądów powszechnych. Metoda ta odgrywa kluczową rolę, ponieważ pozwala na ukazanie praktycznego działania norm prawnych poprzez konkretne przykłady orzecznictwa.

2 | Struktura i kompetencje sądów grodzkich

Sądy grodzkie w Polsce zostały powołane na mocy reformy sądownictwa wprowadzonej rozporządzeniem z 6 lutego 1928 roku – Prawo o ustroju sądów powszechnych^[2]. Był to najważniejszy akt prawny, regulujący działalność sądów grodzkich od chwili unifikacji sądownictwa. Zaczęły funkcjonować od 1929 roku i miały na celu usprawnienie systemu sądownictwa, szczególnie na szczeblu lokalnym. Sądy grodzkie zajmowały się przede wszystkim rozstrzyganiem drobniejszych spraw cywilnych i karnych. Działając na poziomie najniższej instancji, odgrywały kluczową rolę w zapewnianiu dostępu do wymiaru sprawiedliwości, szczególnie w mniejszych miejscowościach. Zasady wewnętrznego urzędowania sądów grodzkich, regulowało m. in. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 grudnia 1928 r. – Regulamin ogólny wewnętrznego urzędowania sądów apelacyjnych, okręgowych i grodzkich^[3], rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 grudnia 1932 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania sądów apelacyjnych, okręgowych i grodzkich w sprawach karnych^[4] oraz rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 grudnia 1932 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania sądów apelacyjnych, okręgowych i grodzkich w sprawach cywilnych^[5]. Zgodnie z powyższymi przepisami sąd grodzki prowadził pomoce kancelaryjne, które służyły m.in. do rejestracji spraw, w postaci repertoriów^[6].

Sąd grodzki składał się z jednego lub większej liczby sędziów. Czynności sędziego grodzkiego w drodze rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości,

² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. z 1928 r., Nr 12 poz. 93; dalej: p.u.s.p.).

³ Dz. U. z 1928 r., Nr 104 poz. 934.

⁴ Dz. U. z 1932 r., Nr 110 poz. 909.

⁵ Dz. U. z 1932 r., Nr 114 poz. 941.

⁶ Bartłomiej Składanek, „Activities of the Regional Court in Radom and its subordinate Magistrates Courts in 1933” *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, nr 18/1 (2021): 265-277.

aż do odwołania mógł także zastępczo wykonywać delegowany na czas określony asesor sądowy^[7]. Sędzia grodzki, a jeżeli było ich więcej jeden z sędziów sądu grodzkiego wyznaczony przez Ministra Sprawiedliwości, był naczelnikiem sądu grodzkiego. Stanowisko to zostało zastąpione w 1932 r. stanowiskiem sędziego sądu grodzkiego sprawującego kierownictwo sądu grodzkiego, którego wyznaczał i odwoływał prezes właściwego sądu apelacyjnego^[8]. Sądy grodzkie, w których był duży wpływ spraw, mogły być podzielone na oddziały, składające się z jednego lub kilku sędziów^[9]. W sądach grodzkich składających się z jednego sędziego w przypadku jego nieobecności lub wyłączenia w danej sprawie zastępował go sędzia innego sądu grodzkiego według kolejności ustalonej przez kolegium administracyjne sądu okręgowego. Do kolegium administracyjnego sądu okręgowego w zakresie organizacji pracy sądu grodzkiego należało także m.in. dokonanie rocznego podziału czynności pomiędzy oddziałami lub sędziami grodzkimi^[10].

Sądy grodzkie orzekały jednoosobowo w sprawach karnych powierzonych im przez ustawę o postępowaniu karnym i ustawy szczególne^[11]. Pod względem właściwości funkcjonalnej, sądy grodzkie orzekały w I instancji w sprawach powierzonych im przez ustawy postępowania sądowego i ustawy szczególne oraz miały orzekać w II i zarazem ostatniej instancji, rozpoznając środki odwoławcze od orzeczeń sędziów pokoju^[12]. Stworzenie

⁷ Art. 282 § 2 p.u.s.p. z 1928 r. Asesor sądowy, któremu powierzono pełnienie czynności sędziowskich, korzystał w okresie delegacji z gwarancji nieusuwalności – art. 261 §2 p.u.s.p. z 1928 r., dodany przez art. 62 ustawy z 4 marca 1929 r.; Aleksander Mogilnicki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz* (Kraków: Księgarnia Powszechna, 1933), 997-998.

⁸ Art. 11 p.u.s.p. z 1928 r. Zob. art. 5 rozporządzenia Prezydenta RP z 23 sierpnia 1932 r. zmieniającego niektóre przepisy prawa o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. z 1932 r., Nr 73 poz. 661).

⁹ Maurycy Allerhand, „Uwagi do prawa o ustroju sądów powszechnych” *Czasopismo sędziowskie*, nr 7-9 (1928): 88.

¹⁰ § 90, 102 i 104 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 24 grudnia 1928 r. – Regulamin ogólny wewnętrznego urzędowania sądów apelacyjnych, okręgowych i grodzkich (Dz. U. Nr 104, poz. 934 ze zm.).

¹¹ Art. 7, 12, 13 § 1 i art. 14 p.u.s.p. z 1928 r. Artykuł 12 in fine p.u.s.p. z 1928 r. wskazywał również, że sąd grodzki rozpoznaje środki odwoławcze od orzeczeń sędziów pokoju, lecz przepis ten był martwą literą prawa wobec niepowołania sędziów pokoju. Zob. art. 17 i 258 § 2 k.p.k. z 1928 r.; Alfred Laniewski, Kazimierz Sobolewski, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz* (Lwów: Maksymiljan Bodek Księgarnia Nakładowa, 1939), 107-108; Mogilnicki, *Kodeks postępowania karnego*, 494-495.

¹² Art. 12 p.u.s.p. (Dz. U. 1928 r., Nr 12, poz. 93).

takiej procedury budziło wątpliwości, bowiem sędziów pokoju nie uważano za osobne sądy, ale za organy sądów grodzkich^[13].

Zakres spraw przekazanych sądom grodzkim do orzekania w I instancji pokrywał się w dużej mierze z dotychczasowym zakresem działania sądów powiatowych. W sprawach cywilnych sądy grodzkie zajmowały się sprawami majątkowymi o wartości nieprzekraczającej 1000 zł oraz sprawami wekslowymi nie przekraczającymi tej kwoty, jak również innymi sprawami określone przepisami kodeksu postępowania cywilnego. W sprawach karnych sądy grodzkie rozpoznawały w I instancji sprawy o przestępstwa zagrożone karą pozbawienia wolności do lat dwóch albo karą grzywny lub obiema tymi karami łącznie, jak również sprawy przekazane im szczególnie na mocy kodeksu postępowania karnego^[14]. Ponadto sądy grodzkie były zobowiązane do spełniania poszczególnych czynności sądowych na żądanie innych sądów powszechnych i szczególnych oraz na żądanie innych władz państwowych – w przypadkach przewidzianych przez ustawy^[15]. Oprócz tego obowiązały do udzielania pomocy sądowej na żądanie sądów zagranicznych, jeśli była zapewniona wzajemność bądź jeśli wzajemność nie występowała, ale na polecenie polskiego Ministra Sprawiedliwości^[16].

Właściwość sądu grodzkiego w sprawach karnych uzależniona była od przewidzianej w przepisach sankcji za popełnione przestępstwo. W świetle kodeksu postępowania karnego sądy grodzkie rozpoznawały sprawy o przestępstwa zagrożone karą pozbawienia wolności do lat dwóch lub karą grzywny, albo obiema karami łącznie, niezależnie od kar dodatkowych i (od 1932 r.) środków zabezpieczających^[17]. W kolejnych zmianach kodeksu postępowania karnego (w 1932 i 1938 r.) zauważalna była tendencja

¹³ Stanisław Gołąb, Ignacy Rosenblüth, *Ustrój sądów powszechnych* (Warszawa: Księgarnia F. Hoesicka, 1929), 248; Małgorzata Materniak-Pawłowska, *Ustrój sądownictwa powszechnego w II Rzeczypospolitej* (Poznań: Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2003), 208.

¹⁴ Tam, gdzie nie było sądów pracy, do właściwości sądów grodzkich należały również sprawy cywilne podlegające normalnie tym sądom. Były to spory wynikające z umowy o pracę i naukę, jeżeli wartość przedmiotu sporu nie przekraczała 5000 zł.

¹⁵ Art. 13 p.u.s.p.

¹⁶ Materniak-Pawłowska, *Ustrój sądownictwo powszechnego*, 208.

¹⁷ Art. 15 k.p.k. z 1928 r.; art. 15 § 1 zmieniony przez art. 1 pkt 2 rozporządzenia z 23 sierpnia 1932 r. zmieniającego niektóre przepisy postępowania karnego. Początkowo w pracach Komisji Kodyfikacyjnej nad projektem ustawy postępowania karnego z 1926 r. przewidywano przekazanie do właściwości sądów grodzkich spraw o przestępstwa zagrożone karę do roku pozbawienia wolności.

rozszerzania właściwości sądu grodzkiego, przy jednoczesnym odciążeniu sądów wyższych. Ponadto na podstawie rozporządzeń Ministra Sprawiedliwości sądy grodzkie rozpoznawały również przekazane do ich właściwości rzeczowej sprawy dotyczące niektórych przestępstw przewidzianych w ustawie karnej skarbowej^[18].

3 | Charakterystyka orzecznictwa

W ramach niniejszego artykułu przeanalizowano dane dotyczące kluczowych elementów wpływających na efektywność sądów grodzkich w okręgu radomskim^[19], w tym opanowanie wpływu spraw, czyli stosunek liczby wszystkich spraw rozpatrywanych w danym okresie sprawozdawczym do liczby spraw nierozstrzygniętych, czas trwania postępowania sądowego, liczony od dnia wpływu sprawy do dnia wydania ostatecznego orzeczenia, czas oczekiwania na termin rozprawy, a także wskaźnik stabilności orzeczeń, mierzony odsetkiem oddalonych środków zaskarżenia w stosunku do ogółu spraw apelacyjnych rozpatrywanych przez sądy drugiej instancji.

Do analizy wykorzystano materiały pochodzące z Archiwum Akt Nowych w Warszawie^[20], Archiwum Państwowego w Radomiu^[21] oraz Archiwum

¹⁸ Art. 211 ustawy karnej skarbowej z 2 sierpnia 1926 r. (Dz. U. Nr 105, poz. 609 ze zm.). Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Skarbu: z 20 czerwca 1927 r. o właściwości sądów pokoju i powiatowych w sprawach o przestępstwa z art. 84, 90 ust. 1 i 101 ustawy karnej skarbowej (Dz. U. Nr 61, poz. 542); z 23 listopada 1929 r. o właściwości sądów grodzkich w sprawach o przestępstwa z art. 144 ust. 1 i 21 art. 145 ustawy karnej skarbowej (Dz. U. Nr 87, poz. 657); z 18 maja 1932 r. o właściwości sądów grodzkich w sprawach z ustawy karnej skarbowej (Dz. U. Nr 48, poz. 453).

¹⁹ Obszar ten składał się w czasach II Rzeczypospolitej z powiatów iłżeckiego, kozienickiego, koneckiego, opatowskiego, opoczyńskiego, radomskiego i sandomierskiego.

²⁰ AAN w Warszawie, z. 285, sygn. 7392; sygn. 7396; sygn. 7399; sygn. 7402; sygn. 7404; sygn. 8090; sygn. 8092; sygn. 8095; sygn. 8100; sygn. 8110; sygn. 7391; sygn. 7392; sygn. 7393; sygn. 7399; sygn. 7401; sygn. 7398.

²¹ APR, z. 58, sygn. 1447; APR z. 448, sygn. 1731; sygn. 17326; sygn. 17429; sygn. 17432; sygn. 17433; sygn. 17439; sygn. 17444; sygn. 17448; sygn. 17451; sygn. 17460; sygn. 17461; sygn. 17478; sygn. 17485; sygn. 17551; sygn. 17569; sygn. 17682; sygn. 17685; sygn. 17686; sygn. 17700; sygn. 17702; sygn. 17705; sygn. 17708; sygn. 17723

Państwowego w Kielcach^[22]. Ze względu na stan zachowania źródeł w analizie w największym stopniu uwzględniono działalność sądów grodzkich w Białobrzegach, Iłży, Koźenicach, Radomiu, Skarżysku-Kamiennej, Starachowicach-Wierzbniku oraz Wierzbniku.

Na potrzeby analiz zebrano dane z archiwów państwowych dotyczące ilości spraw jakie wpłynęły w omawianym okresie do danego sądu oraz ilość wpływu spraw zaległych w danym sądzie. Natomiast cząstkowe dane, zbierane przy pomocy kalkulatora próby^[23], dotyczyły: rodzajów spraw, rodzajów przestępstw, czasu oczekiwania na rozprawę, czasu oczekiwania na rozstrzygnięcie sprawy, środków zaskarżenia, wyników rozpraw, wyroków II instancji.

Głównym celem przeprowadzonej analizy archiwalnych danych było szczegółowe zbadanie funkcjonowania sądów grodzkich w latach 1929–1939 oraz ocena ich roli i przydatności w strukturze sądownictwa powszechnego. Zgromadzone dane poddano analizie statystycznej z wykorzystaniem programu IBM SPSS Statistics Data Edition (wersja 28.0.1)^[24]. Przeprowadzono analizę częstości i rekodowanie zmiennych w celu uzyskania pełnych danych statystycznych, a następnie zbadano relacje między zmiennymi za pomocą tabel krzyżowych, jednak część danych była niekompletna z powodu braków w dokumentacji archiwalnej. Za zmienne niezależne uznano takie, których wartość w analizie traktuje się jako dane i nie próbuje się tłumaczyć. Za determinujące wartości zmiennych zależnych lub wpływające na nie uznano głównie zmienne: sąd i okres działalności. Pozostałe dane zebrane z dostępnych źródeł, jak: rodzaj spraw, czas oczekiwania na rozprawę, czas oczekiwania na rozstrzygnięcie sprawy, wyrok II instancji, wynik rozprawy, rodzaj przestępstwa, są traktowane jako zmienne zależne, czyli takie zmienne, co do których założono, że są powodowane przyczynowo lub są uzależnione od innych zmiennych niezależnych^[25]. Podana poniżej analiza jest wynikiem opracowania własnego autora na podstawie przeprowadzonej kwerendy.

²² APK, z. 21/3285, sygn. 1, sygn. 2, sygn. 633, sygn. 988, sygn. 1244, sygn. 1946, sygn. 1947, sygn. 1948, sygn. 1949, sygn. 1950; APK z. 21/3046, sygn. 3890, sygn. 3894, sygn. 3892.

²³ Kalkulator obliczający minimalną (wymaganą) liczbę w próbie, przy założeniu poszczególnych parametrów. Podana wartość informuje o tym, ile należy zbadać czynników w badaniu, aby uzyskać daną wartość błędu minimalnego w pomiarze, przy ustalonym poziomie ufności do wyniku na 95%; <https://www.naukowiec.org/dobor.html> [dostęp: 15.09.2024 r.].

²⁴ <https://www.ibm.com/pl-pl/products/spss-statistics>. [dostęp: 15.09.2024].

²⁵ Earl Babbie, *Podstawy badań społecznych* (Warszawa: PWN, 2013), 554.

Profil analizowanych sądów grodzkich, z uwzględnieniem zmiennych niezależnych, przedstawia się następująco: w latach 1929–1939 najaktywniej funkcjonującym sądem był Sąd Grodzki w Radomiu, który rozpatrzył 6848 spraw, co stanowiło 42% ogółu spraw w regionie. Sąd Grodzki w Kozienicach rozpatrzył blisko 3 tysiące spraw, co odpowiadało 18% wszystkich spraw. Z kolei sądy w Wierzbniku, Biało-brzegach, Starachowicach-Wierzbniku oraz Skarżysku-Kamiennej przyjęły od ponad tysiąca do blisko dwóch tysięcy spraw, co stanowiło około 10% ogółu spraw przypadających na każdy z tych sądów. Najmniej spraw rozpatrzył Sąd Grodzki w Iłży, który rozpatrzył jedynie 3% wszystkich spraw.

Dalsza analiza skupi się na przedstawieniu szczegółowych danych dotyczących poszczególnych wskaźników w zależności od zmiennych niezależnych, takich jak sąd i okres działalności. Wskaźniki, takie jak wyrok w II instancji, wyniki rozpraw oraz rodzaje przestępstw, zostały podzielone na sprawy cywilne i karne, co umożliwi bardziej szczegółową ocenę funkcjonowania sądów w omawianym okresie.

3.1. Rodzaj spraw

W strukturze wpływu spraw dominującą kategorię stanowiły sprawy cywilne. Z zachowanych akt wynika, że aż 70% wszystkich spraw rozpatrywanych przez sądy grodzkie to sprawy cywilne, podczas gdy pozostałe 30% stanowiły sprawy karne. Warto zauważyć, że akta dotyczące spraw karnych nie zachowały się w sądach w Kozienicach, Wierzbniku i Iłży, co ogranicza pełną analizę tych jednostek w tym zakresie.

Największy odsetek spraw cywilnych rozstrzygał Sąd Grodzki w Starachowicach-Wierzbniku, gdzie aż 80% wpływających spraw miało charakter cywilny. W sądach w Biało-brzegach i Skarżysku-Kamiennej sprawy cywilne stanowiły ponad 60% ogółu rozpatrywanych spraw. W przypadku Sądu Grodzkiego w Radomiu niemal połowa wszystkich spraw miała charakter cywilny (50%), jednakże to właśnie tam odnotowano największy odsetek spraw karnych w porównaniu z innymi sądami. Podobne proporcje w rozpatrywaniu spraw karnych miały miejsca w sądach w Skarżysku-Kamiennej oraz Biało-brzegach.

W sprawach cywilnych dominującą kategorię stanowiły spory dotyczące zapłaty. W sądach grodzkich w Biało-brzegach i Kozienicach aż 7 na 10 rozpatrywanych spraw cywilnych dotyczyło właśnie tego rodzaju sporów. Pozostałe sądy, z wyjątkiem Sądu Grodzkiego w Starachowicach-Wierzbniku,

rozpatrywały sprawy o zapłatę w podobnych proporcjach, przekraczających połowę wszystkich spraw cywilnych. Sąd w Starachowicach-Wierzbniku oraz Sąd Grodzki w Radomiu wyróżniały się tym, że blisko 3 na 10 spraw cywilnych dotyczyło eksmisji, co stanowiło znacznie większy odsetek niż w pozostałych sądach. Dodatkowo w sądach w Starachowicach-Wierzbniku i Iłży w 2 na 10 sprawach cywilnych rozstrzygano kwestie związane z zakłóceniem posiadania.

W okresie międzywojennym, w latach 1929–1938, najczęściej do sądów grodzkich trafiały sprawy dotyczące zapłaty – stanowiły one około 70% i więcej wszystkich spraw cywilnych. Inne rodzaje spraw cywilnych w omawianych latach nie przekraczały 30% całości. Należały do nich sprawy o: alimenty, uchylenie klauzuli, podział majątku, wydanie lub zwrot weksla, uchylenie orzeczenia, dział spadku, ustalenie prawa przejazdu, wyłączenie zapisu, sporządzenie protokołu pojednawczego, podział wyegzekwowanych sum, przedłużenie terminu, uznanie aktu za pozorny, ustalenie komornego, ustalenie wysokości czynszu, umorzenie egzekucji, oddanie rzeczy, uznanie czynności komorniczych, odszkodowanie, waloryzację, wstrzymanie licytacji, ustalenie czynszu, rozwiązanie umowy, uznanie wyroku za wygasły.

3.2. Rodzaj przestępstw

Z analizy dostępnych danych wynika, że przestępstwa przeciwko mieniu stanowiły dominującą kategorię wśród spraw karnych, występując w 40% przypadków. Przestępstwa naruszenia nietykalności cielesnej, przestępstwa przeciwko władzom i urzędom oraz zniewagi stanowiły natomiast 15% wszystkich rozpatrywanych spraw karnych. Ze względu na niewielką liczbę przypadków (poniżej 500 spraw), nie analizowano szczegółowo wykroczeń przeciwko mieniu, porządkowi publicznemu ani przestępstw przeciwko wolności.

W przypadku szczegółowych analiz sądów grodzkich, ponad połowa spraw dotyczących przestępstw przeciwko mieniu była rozpatrywana przez Sąd Grodzki w Skarżysku-Kamiennej. Sądy w Białobrzegach i Starachowicach-Wierzbniku orzekały w takich sprawach w proporcji około 45%. W sądzie w Starachowicach-Wierzbniku większy nacisk kładziono na przestępstwa naruszenia nietykalności cielesnej, które stanowiły 30% rozpatrywanych spraw. Najwięcej spraw dotyczących przestępstw przeciwko władzom i urzędom rozstrzygano w sądzie radomskim, gdzie stanowiły

one 20% wszystkich spraw karnych. W kategorii zniewag najwyższy odsetek – blisko 30% – rozpatrywał sąd w Skarżysku-Kamiennej. Należy jednak zaznaczyć, że akta spraw karnych z sądów w Kozienicach, Wierzbniku oraz Iłży nie zachowały się, co ogranicza pełny obraz analizy dla tych jednostek.

Do przestępstw spenalizowanych w kodeksie karnym z 1932 r.^[26], które wpłynęły pod jurysdykcję sądów grodzkich, należą w szczególności: nieposłuszeństwo władzy, zakłócanie porządku publicznego, kradzież, przywłaszczenie, oszustwo, niewykonanie przepisów o środkach ochrony zdrowia publicznego, lekkie uszkodzenie ciała, rozstrój zdrowia, oszustwo, ukrycie przed władzą swego imienia, imienia ojca lub nazwiska, groźba karalna, samowolne przekształcenie gruntu leśnego, uszkodzenie mienia, pogwałcenie przepisów o nadzorze nad handlem, przekroczenie ustawy sanitarnej, sprzedaż substancji trującej bez należytego pozwolenia, podrobienie dokumentu, publiczne wypowiedzenie słów bezwstydnym, zebranie z przyzwyczajenia do beczynności, zastawienie drogi publicznej, przechowywanie lub noszenie broni zakazanej, wtargnięcie do cudzego domu, niespełnienie obowiązku zawiadamiania policji o osobach wyprowadzających się z domu lub wprowadzających się, handel bez pozwolenia, czyn nierządny, zniewaga urzędnika, uszkodzenie ciała, udział w bójce lub pobiciu, ujawnienie tajemnicy państwowej przez urzędnika na szkodę państwa, udaremnienie lub uszczuplenie zaspokożenia wierzycieli, udzielenie pomocy kobiecie ciężarnej przy spędzaniu płodu, szalbierstwo, składanie fałszywych zeznań, rozpowszechnianie dokumentów nawołujących do nieposłuszeństwa, przestępstwo tzw. pojedynku amerykańskiego, przestępstwo urzędnicze, przestępstwo przeciw interesom zewnętrznym Państwa, przerwanie ciąży bez zgody kobiety, paserstwo umyślne i nieumyślne, nieopuszczenie zbiegowiska publicznego, lichwa, czynna napaść na urzędnika, działanie na szkodę wierzyciela.

Do wykroczeń rozpatrywanych przez sądy grodzkie wymienić należy: samowolny wyręb w cudzym lesie, zakłócanie porządku publicznego, palenie tytoniu w miejscu zabronionym, zbieranie owoców na cudzej ziemi, naruszenie przepisów dotyczących uboju bydła.

²⁶ Dz. U. Nr 60, poz. 571 ze zm.

3.3. Czas oczekiwania na rozprawę

Analiza ogólnego czasu oczekiwania na rozprawę wykazała, że w większości przypadków czas ten wynosił miesiąc lub dwa. W ciągu pierwszego miesiąca na rozprawę oczekiwało 40% spraw, a w okresie od miesiąca do dwóch – 35%. Łącznie, w 86% przypadków czas oczekiwania na rozprawę zamykał się w ciągu kwartału, natomiast dłuższe terminy występowały sporadycznie.

Zdecydowana większość spraw w każdym z analizowanych sądów była rozpatrywana w przeciągu trzech miesięcy. Analizując poszczególne okresy oczekiwania, można stwierdzić, że w Sądzie Grodzkim w Białobrzegach standardem było oczekiwanie na rozprawę przez miesiąc – 90% spraw było rozpatrywanych w tym czasie, co niemal całkowicie eliminowało dłuższe terminy. W Sądzie Grodzkim w Kozienicach około połowa spraw oczekiwała na rozprawę przez miesiąc, a podobne wyniki odnotowano w Starachowicach-Wierzbniku, gdzie 40% spraw zostało rozpatrzonych w ciągu miesiąca.

W przypadku okresu oczekiwania od miesiąca do dwóch miesięcy, najczęściej dotyczył on połowy spraw w Sądzie Grodzkim w Wierzbniku. Sądy w Iłży, Skarżysku-Kamiennej oraz Starachowicach-Wierzbniku również rozpatrywały sprawy w tym przedziale czasowym dla 40% przypadków.

Podsumowując, w latach objętych analizą ponad zdecydowana większość spraw było rozpatrywanych w terminie do kwartału, co wskazuje na wysoką efektywność działania sądów grodzkich pod względem tempa rozstrzygnięcia spraw.

3.4. Czas oczekiwania na rozstrzygnięcie

Czas oczekiwania na rozstrzygnięcie sprawy najczęściej wynosił od miesiąca do dwóch. W okresie pierwszego miesiąca na rozstrzygnięcie oczekiwało 35% spraw, natomiast w przedziale od miesiąca do dwóch – blisko 30%. W większości przypadków, bo w 73% spraw, czas oczekiwania na rozstrzygnięcie zamykał się w ciągu kwartału, podczas gdy dłuższe terminy występowały w 27% przypadków.

W każdym z analizowanych sądów większość spraw była rozstrzygnięta w okresie nie dłuższym niż kwartał, choć sądy w Radomiu i Skarżysku-Kamiennej miały nieco gorsze wyniki, gdzie mniej niż 70% spraw było rozstrzygniętych w tym przedziale czasowym.

Analizując poszczególne okresy oczekiwania, można zauważyć, że oczekiwanie na rozstrzygnięcie w okresie jednego miesiąca było standardem dla Sądu Grodzkiego w Białobrzegach, gdzie 80% spraw zamykano w tym czasie, co niemal całkowicie eliminowało dłuższe okresy oczekiwania. Podobnie w sądzie w Kozienicach, gdzie 40% spraw było rozstrzyganych w ciągu jednego miesiąca.

Okres od miesiąca do dwóch miesięcy był wystarczający do rozstrzygnięcia spraw dla 40% przypadków w Sądzie Grodzkim w Wierzbniku, podczas gdy inne sądy osiągnęły niższe wyniki, z poniżej 40% spraw rozstrzyganych w tym okresie.

Analiza lat 1932–1935 wskazuje, że w tym okresie ponad 80% spraw było rozstrzyganych w ciągu kwartału, co stanowiło najwyższy odsetek w porównaniu do innych lat, potwierdzając skuteczność działania sądów grodzkich w tym czasie.

3.5. Wyrok sądów II instancji

Z analizy dostępnych danych wynika, że w 60% spraw wyrok II instancji został utrzymany, natomiast w pozostałych 40% przypadków doszło do jego zmiany. Ze względu na niezachowane źródła, dane dotyczące wyroków utrzymanych i zmienionych nie zostały poddane szczegółowej analizie z uwzględnieniem poszczególnych zmiennych, takich jak sąd czy lata rozpatrywania spraw. Mimo tego, uzyskane wskaźniki wskazują na znaczną stabilność orzecznictwa, gdzie większość wyroków I instancji była zgodna z decyzjami sądów wyższych.

3.6. Wynik rozprawy

Z dostępnych materiałów wynika, że w przypadku spraw cywilnych informacje dotyczące wyników rozpraw były zachowane w 68% przypadków. Bliższe 80% spraw kończyło się wydaniem wyroku końcowego, z czego prawie 60% stanowiły wyroki oczne, a około 40% – wyroki zaoczne. Umorzenie lub zawieszenie postępowania odnotowano w 10% spraw. W Sądzie Grodzkim w Radomiu najczęściej wydawano wyroki końcowe, gdzie zarówno wyrok oczny, jak i zaoczny występowały w połowie spraw. Sądy w Kozienicach i Białobrzegach wydawały głównie wyroki oczne, natomiast Sąd w Starachowicach-Wierzbniku dominował pod względem wydawania wyroków

zaocznych, które stanowiły blisko 60% rozpatrywanych spraw. W latach 1929–1938, w okresie przedwojennym, najczęściej wydawano wyroki oczne (60%), a wyroki zaoczne były rzadziej spotykane (30%).

W odniesieniu do wyników rozpraw w sprawach karnych z zachowanych danych wynika, że grzywna oraz kara aresztu stanowiły wyrok w ponad 60% przypadków, natomiast wyroki uniewinniające występowały w około 30% spraw. Pozostałe przypadki obejmowały wyroki skazujące na karę więzienia, jednak z powodu niezachowanych źródeł (poniżej 500 spraw) nie przeanalizowano ich szczegółowo pod względem zmiennych. W Sądzie Grodzkim w Radomiu najczęściej orzekano grzywny (ponad 40%), a kary aresztu wydawano w niemal 30% przypadków. Wyroki uniewinniające stanowiły około 25% spraw. Sąd w Białobrzegach najczęściej orzekał karę aresztu (40%), a wyroki uniewinniające wydawano w ponad 30% spraw, z kolei grzywny orzekano rzadko – w zaledwie 10% przypadków. Sąd w Starachowicach-Wierzbniku wydawał wyroki uniewinniające w co drugiej sprawie, natomiast Sąd w Skarżysku-Kamiennej najczęściej orzekał kary aresztu. Kara grzywny była najczęściej stosowana w latach 1929–1931, pojawiając się w 80% rozpatrywanych spraw.

3.7. Tendencje wpływu spraw

Analiza wpływu spraw w omawianym okresie wskazuje, że największy napływ spraw odnotowano w sądach w Radomiu, Kozienicach i Wierzbniku. Sąd w Radomiu osiągnął najwyższą liczbę wpływających spraw w 1937 roku, natomiast Sąd w Kozienicach zanotował największy napływ spraw w latach 1933–1935. Od 1938 roku liczba wpływających spraw zaczęła systematycznie maleć. Sąd w Wierzbniku osiągnął szczyt w liczbie spraw, szczególnie w okresie 1931–1934, z wyjątkiem spadku odnotowanego w 1932 roku.

Analiza zaległych spraw w danym sądzie, pozwala na określenie dynamiki obciążenia sądów. Sąd w Radomiu w 1939 roku zalegał z największą liczbą spraw, a tuż przed wybuchem wojny zalegał z rozpatrzeniem połowy napływających spraw. Sąd w Kozienicach również w 1939 odnotował najwyższy poziom zaległości. Sąd w Wierzbniku zanotował najwyższe zaległości w 1939 roku, z podobnym poziomem zaległych spraw w 1933 roku.

Dalsza analiza wskaźnika zaległości spraw wśród wszystkich rozpatrywanych spraw pokazuje, że Sąd w Radomiu osiągnął najwyższy odsetek zaległych spraw w 1933 roku, kiedy ponad 70% spraw miało status zaległych, oraz w 1929 roku, gdy ponad 60% spraw pozostało nierozpatrzonych.

W Sądzie Grodzkim w Kozienicach w latach 1939–1944 większość spraw miała status zaległych, przy czym w niektórych latach odsetek ten przekraczał 70%. W Sądzie w Skarżysku-Kamiennej zaległości osiągnęły najwyższy poziom w 1939 roku, kiedy blisko 50% spraw pozostało nierozpatrzonych. W tym samym okresie Sąd w Wierzbniku miał zaległości wynoszące od 50% do blisko 70% wszystkich spraw. W sądach w Białobrzegach i Iłży odsetek spraw zaległych był znacznie niższy, nie przekraczając 20%.

4 | Analiza mocnych i słabych stron funkcjonowania poszczególnych sądów grodzkich

Analiza mocnych i słabych stron orzecznictwa sądów grodzkich w latach 1929–1939 pokazuje złożony obraz funkcjonowania tych instytucji. Wśród mocnych stron wyróżnia się przede wszystkim wysoki odsetek rozpatrywanych spraw w okresie międzywojennym, który wynosił 62%. Kluczowym wskaźnikiem efektywności było także krótkie oczekiwanie na rozprawę – 86% spraw oczekiwało nie dłużej niż trzy miesiące, co świadczyło o sprawności działania sądów. Istotne znaczenie miał również optymalny czas oczekiwania na rozstrzygnięcie – 73% spraw zostało załatwionych w ciągu kwartału. Kolejną zaletą było szybkie tempo wydawania tytułów wykonawczych, co pozwalało na sprawną egzekucję wyroków. Wysoki wskaźnik stabilności orzecznictwa (utrzymanie wyroków w II instancji na poziomie 62%) wskazuje na solidność wydawanych wyroków, co wzmacniało zaufanie do wymiaru sprawiedliwości.

Orzecznictwo sądów grodzkich w okresie 1929–1939 wykazywało dominację spraw cywilnych nad karnymi, co stanowiło 72% do 28% ogółu rozpatrywanych spraw. Na uwagę zasługuje także porównanie terminów oczekiwania na rozprawy i na rozstrzygnięcia, gdzie czas oczekiwania na rozprawę (86%) wypadł korzystniej niż czas na rozstrzygnięcia (73%). Wyroki w sprawach cywilnych były głównie oczne (57%) lub zaoczne (38%), a w latach wojennych i powojennych dominowały wyroki zaoczne. W sprawach karnych najczęściej orzekano karę grzywny (34%), a przestępstwa przeciwko mieniu stanowiły największą część spraw karnych (38%). W okresie międzywojennym wyroki skazujące na karę grzywny przeważały,

podczas gdy w latach wojennych i powojennych dominowały wyroki aresztu i uniewinnienia.

Podsumowując działalność poszczególnych sądów grodzkich w analizowanym okresie należy stwierdzić, że Sąd Grodzki w Radomiu wyróżniał się największą liczbą przyjętych spraw (42% ogółu), przy stosunkowo równym podziale między sprawami cywilnymi (53%) a karnymi (47%). W ponad 80% przypadków czas oczekiwania na rozprawę nie przekraczał 90 dni, jednak pod względem oczekiwania na rozstrzygnięcie sprawy w ciągu kwartału sąd osiągnął najniższy wynik (64%). Był to także drugi pod względem liczby złożonych apelacji (94%) oraz odsetka wyroków zaocznych (30%). W sprawach karnych najczęściej orzekano karę grzywny (44%), a sąd najczęściej rozpatrywał przestępstwa przeciwko władzom i urzędom (19%). Radomski sąd grodzki odnotował największą liczbę przyjętych spraw. Odsetek zaległych spraw wynosił maksymalnie 74%.

Sąd Grodzki w Kozienicach był drugim pod względem liczby przyjętych spraw (18%), z największym napływem spraw w okresie międzywojennym (74%). Zachowały się wyłącznie akta spraw cywilnych, a sąd uzyskał trzeci wynik w okręgu radomskim w zakresie oczekiwania na rozstrzygnięcie w ciągu 90 dni (79%). Był także sądem, w którym najczęściej składano apelacje (95%), oraz sądem z najwyższym odsetkiem wyroków ocznych (45%). W 74% spraw cywilnych rozstrzygano spory o zapłatę.

Sąd Grodzki w Wierzbniku odnotował największy napływ spraw w okresie międzywojennym (78%), a zachowały się wyłącznie akta spraw cywilnych. Sąd uzyskał drugi najlepszy wynik pod względem oczekiwania na rozprawę do 90 dni (93%) oraz na rozstrzygnięcie (80%).

Sąd Grodzki w Skarżysku-Kamiennej charakteryzował się największym napływem spraw w okresie międzywojennym (55%). W 84% spraw oczekiwanie na rozprawę zamykało się w ciągu kwartału. Był trzecim sądem pod względem odsetka wyroków końcowych (52%) i sądem, który najczęściej orzekał karę aresztu w sprawach karnych (53%). Przestępstwa przeciwko mieniu stanowiły 55% rozpatrywanych spraw.

W Sądzie Grodzkim w Starachowicach-Wierzbniku zachowały się głównie akta spraw cywilnych (84%). W 91% przypadków rozprawy odbywały się w ciągu 90 dni, choć rozstrzygnięcia zapadały nieco wolniej, z 71% spraw rozpatrzonych w ciągu kwartału. W sprawach karnych sąd najczęściej wydawał wyroki uniewinniające (50%) oraz orzekał w sprawach naruszania nietykalności cielesnej (32%). Sąd miał najwyższy odsetek wyroków zaocznych (58%).

Sąd Grodzki w Białobrzegach wyróżniał się tym, że wszystkie sprawy oczekiwały na rozprawę nie dłużej niż kwartał (100%), a także miał

najlepszy wynik pod względem rozstrzygnięcia spraw w tym czasie (98%). Był to sąd z najwyższym odsetkiem wyroków ocných (65%) i najczęściej rozstrzygający spory cywilne dotyczące zapłaty (78%).

Sąd Grodzki w Iłży zachował wyłącznie akta spraw cywilnych, a oczekiwanie na rozprawę i rozstrzygnięcie w ciągu kwartału było nieco poniżej średniej, wynosząc odpowiednio 85% i 72%.

Dzięki analizie, można stwierdzić, że mimo pewnych wyzwań, sądy grodzkie funkcjonowały sprawnie, a ich orzecznictwo w znacznym stopniu przyczyniało się do efektywności wymiaru sprawiedliwości w Polsce międzywojennej.

5 | Zakończenie

Analiza funkcjonowania sądów grodzkich w okręgu radomskim w latach 1929–1939 dostarcza cennych informacji na temat efektywności tych instytucji w II Rzeczypospolitej. Wyniki badań pokazują, że sądy grodzkie odgrywały kluczową rolę w rozstrzyganiu spraw cywilnych i karnych, zapewniając szybkie i skuteczne procedowanie, zwłaszcza w zakresie drobniejszych spraw dotyczących sporów majątkowych, przestępstw przeciwko mieniu czy naruszania nietykalności cielesnej. Większość sądów działała sprawnie, z odsetkiem spraw rozpatrywanych w ciągu kwartału przekraczającym 70%, co świadczy o ich wydajności, mimo trudnych warunków społeczno-gospodarczych w okresie międzywojennym.

Największy napływ i obciążenie sprawami odnotowano w Sądzie Grodzkim w Radomiu, który dominował zarówno pod względem liczby rozpatrywanych spraw, jak i zaległości, co odzwierciedlało znaczenie tego sądu dla regionu. Z kolei sądy w Kozienicach i Wierzbniku również odgrywały istotną rolę, szczególnie w sprawach cywilnych, w których dominowały spory o zapłatę.

W okresie przedwojennym sądy te działały w stabilnych warunkach, jednak zbliżająca się wojna i okupacja miały znaczący wpływ na ich dalsze funkcjonowanie. Wzrost zaległości spraw, stanowił wyzwanie dla sądownictwa, które mimo to starało się zachować efektywność działania.

Zastosowanie metod socjologiczno-prawnych w analizie orzecznictwa pozwoliło na ukazanie wpływu uwarunkowań społecznych i prawnych na kształtowanie się funkcjonowania sądów grodzkich. Wyniki badań

wskazują, że sądy te nie tylko pełniły ważną funkcję w lokalnym systemie wymiaru sprawiedliwości, ale także były kluczowe w utrzymywaniu porządku prawnego i społecznego w okresie II Rzeczypospolitej.

Pomimo wyzwania związanych z brakiem pełnej dokumentacji uzyskane dane dają solidny obraz działalności sądów grodzkich, które stanowiły integralną część systemu sądownictwa powszechnego w Polsce międzywojennej. Analiza ta otwiera możliwości dalszych badań nad rolą sądownictwa lokalnego, szczególnie w kontekście zmian politycznych i społecznych, które miały miejsce w pierwszej połowie XX wieku.

Bibliografia

- Allerhand Maurycy, „Uwagi do prawa o ustroju sądów powszechnych” *Czasopismo sędziowskie*, nr 7-9 (1928): 88-102.
- Babbie Earl, *Podstawy badań społecznych*. Warszawa: PWN, 2013.
- Gołąb Stanisław, Ignacy Rosenblüth, *Ustrój sądów powszechnych*. Warszawa: Księgarnia F. Hoesicka, 1929.
- Laniewski, Alfred, Kazimierz Sobolewski, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Lwów: Maksymiljan Bodek Księgarnia Nakładowa, 1939.
- Materniak-Pawłowska Małgorzata, *Ustrój sądownictwa powszechnego w II Rzeczypospolitej*. Poznań: Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2003.
- Mikołajczuk Ewelina, „Przegląd badań dotyczących efektywności sądownictwa powszechnego w Polsce”, [w:] *Efektywność sądownictwa powszechnego - oceny i analizy*, red. Paweł Ostaszewski, 51- 82. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, 2020.
- Mogilnicki Aleksander, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Kraków: Księgarnia Powszechna, 1933.
- Składanek Bartłomiej, „Activities of the Regional Court in Radom and its subordinate Magistrates Courts in 1933” *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, nr 18/1 (2021): 265- 277.

